

Οἱ τοιχογραφίες τοῦ ΑΓΗΝΟΡΑ ΑΣΤΕΡΙΑΔΗ καὶ ἡ ἀναστήλωση ἀπό τὸν Ε. ΤΣΙΛΛΕΡ τοῦ θυζαντινοῦ ναοῦ τῆς

ΠΑΛΑΙΑΣ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣ ΣΤΗΝ ΤΕΓΕΑ

Ο δρόμος πού ένώνει τὴν Κόρινθο μέ τῇ Σπάρτη εἶναι ὁ ἴδιος πού ὁδηγεῖ καὶ στὴν Τεγέα. Ἐκεῖ, στὸν ἴδιο σχεδόν χώρῳ πού καταλάμβανε ἡ ἀρχαία Τεγέα μὲ τὸ ναὸ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς, τὴν ἀγόρᾳ καὶ τῷ θέατρῳ, ἀργότερα ἀναπτύχθηκε καὶ ἀπὸ τὸν δο αἰώνα καὶ μετά συμπτύχθηκε γύρω ἀπὸ τὴν ἔδρα τῆς Παλαιᾶς Ἔπισκοπῆς — μικρός οἰκισμός στὴν ἀρχῇ — πού ἀργότερα ἐξελίχθηκε σὲ εὐημερούσα πολίχνη μὲ ἔδρα Ἔπισκοπου¹ καὶ ὀλόγυρα ὄχυρώθηκε σὲ μικρό κάστρο τὸ Νυκλί ἢ Ἀμύκλαι².

Ἡ περιοχὴ κατοικήθηκε ἀπό σλάβικα φύλα (567-805 μ.Χ.) γιά νά περιέλθει καὶ πάλι στοὺς Βυζαντίνους καὶ διαδοχικά νά περάσει στὴν κατοχὴ τῶν Φράγκων ἀπὸ τὸ 1208-1294 καὶ στὴ συνέχεια στὸν Ἑλληνα διοικητὴ τοῦ Μυστρᾶ Ἀνδρόνικο Ἀσάν ἀπὸ τὸ 1296 ἐως τὸ 1458³, δόποτε περιέρχεται ὄριστικά πιὰ στοὺς Τούρκους ἔως τὴν ἀπελευθέρωση. Ἀπὸ τὰ ἀρχιτεκτονικά μνημεῖα τῆς θυζαντινῆς αὐτῆς περιόδου σώζονται ἐρείπια ἀπὸ τὸ κάστρο καὶ ἐν σπέρματι μνῆμες τοῦ θυζαντινοῦ ναοῦ τοῦ Ὁσίου Νίκωνα (σήμερα Ἅγιος Νικολάου) καὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἅγιου Ἰωάννου Προθαντινοῦ, συγκεντρωμένα στὸ Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο Τεγέας. Μόνο ὁ ναός τῆς Παλαιᾶς Ἔπισκοποῦ ὑψώνει μεγαλόπερτα τὸ ἀνάστημά του γιά νά θυμίζει τὸ τέλος μιᾶς ἐποχῆς.

Ο ταξιδευτής, ἀφοῦ φτάσει στὴν Τρίπολη, στὸ σταυροδρόμι αὐτὸ τοῦ Μωριᾶ, καὶ πάρει μιὰ ἀνάσα, θά συνεχίσει τὸ δρόμο νοτιοανατολικά γιά τὸ Μυστρά. Στὰ 15 χιλιόμετρα περίπου, μιὰ πινακίδα ἀριστερά τοῦ δρόμου δείχνει τὴν κατεύθυνση γιά τὴν Τεγέα, ἐνώ ἔνας γραφικός δρόμος μὲ δεντροστοιχία ὁδηγεῖ στὸ χώρῳ πού βρίσκεται κτισμένος ὁ θυζαντινός ναός τῆς Παλαιᾶς Ἔπισκοπῆς, πού σήμερα εἶναι ἀφιερωμένος στὴν Κοίμηση τῆς Θεοτόκου.

Νίκου Γρηγοράκη

Μέλους τῆς Ἐνώσεως Κριτικῶν καὶ Ἰστορικῶν τῆς Τέχνης

Ιστορικό χρονικό και άρχιτεκτονικά στοιχεία

Ο άρχικός βυζαντινός ναός κατίσθηκε σε άποσταση 140 μέτρων από την άρχια άγορά και πάνω στο κοίλο του άρχισαν θεάτρου¹ της Τεγέας που είχε άνεγρεψει κατά τη ρωμαϊκή περίοδο (146-330 μ.Χ.), με χορήγηση του Σύρου Βασιλία 'Αντιοχου Δ'² του Επιφανή. Για την κατασκευή του ναού χρησιμοποιήθηκε άρκετο ωλόκο τού θεάτρου καθώς και υλικά από τις γειτονικές παλαιοχριστιανές έκκλησες και το μεσαιωνικό τείχος. Οι γνώμες για την άκριθη ημερομηνία της δόμησης του ναού διχάζονται. Ο Γ. Σωτηρίου³ τόν προσδιορίζει στά τέλη του 11ου ή άρχες του 12ου αιώνα, ένων ό α. 'Ορλάνδος' μετά από παραπτήσεις σε λεπτομέρειες της τοιχοδομίας και της άρχιτεκτονικής δόμησης τον χρονολογεί στά μιαδι του 10ου αιώνα.

Η γνώμη του Ν. Μωράιτη και άλλων που τοποθετούν την ήλικια του ναού στόν 7ο αιώνα θεωρείται άδιασμι. Ο πεντάτρουλος βυζαντινός ναός έχει σχήμα έπιμηκες ορθογώνιο (14x15x19,15 μ.), ποι άνατολικά καταλήγει σε τρεις ήμικυκλικές άψιδες του ιερού. Έσωτερικά ή μεσαια μεγάλη άμιδα στο ιερό είναι 4,05 μ. και οι δύο μικρότερες 2 μέτρα. Ο ναός διαιρείται στη θεμελιώδη διάκριση του α) στενόμακρου νάρθηκα (πρόναου), άπο όπου δυτικά φέρει μια κεντρική πόρτα, και άλλες δύο στα πλάγια στη νότια πλευρά, και θ) κυρίως ναού σε τετραγωνικό σχήμα που καταλήγει στο ιερό μέσα από τις τρεις έσωτερικές κυκλικές καμάρες.

Ο ναός αυτός, σταυροειδής, τετράστυλος, ταξινομείται στους ναούς

άνατολικού τύπου με νάρθηκα. Ο κεντρικός του τρούλος, διαμέτρου 5,70 μ., πυργώνεται στη διαστάση των τεσσάρων κεραίων του σταυρού, ένων οι άλλοι τέσσερις μικρότεροι τρούλοι πού την περιστοιχίζουν ύψωνται στις τέσσερις γωνίες του κτισμάτου πάνω σε κυλινδρικά τύμπανα.

Η δόμηση στή βάση του κτιρίου άρχιζει έξωτερη από μεγάλους πετρίνους και μαρμάρινους κατεργασμένους λίθους, ένων όσο ανεβαίνει ή δομή αποτελείται από πλινθίνες ταινίες, κόκκινους τούβλα και κομμήματα από άλλες κοντινές παλαιοχριστιανικές έκκλησες, πού περιέρχονται την έξωτερη διάμετρο του ναού διακομάντων έτσι τὸν ἐπιβλητικὸ δύκο, που κάθε τόσο διάκοπτε τὸ οντογύμα τῶν διλοβων παράθυρων στὶς πλευρὲς τῶν τοίχων. Ψηλότερα άκομη, κορυφώνεται ἡ ἑνταση, με τὰ τύμπανα τῶν πέντε τρούλων πού ἔντυμωται πλαισιώνονται από τὶς ἀστωματικὲς στέγες πού σκέπαζουν τὶς τέσσερις καμάρες του ναού και τὶς χαμηλότερες στέγες τῶν γνωστῶν κτισμάτων του κτιρίου, δημιουργώντας έτσι ένα ἀπό τὰ ώραιότερα δείγματα βυζαντινῆς άρχιτεκτονικῆς, τὸν πεντάτρουλο τύπο του ναού τῆς Ἀγίας Σοφίας.

Ο ναός της Επισκοπής, που έως το 1883 ήταν έρευναμένος, άναφέρεται από τον Α. Blouet σάν μια έκκλησία με έρειπη, με τὰ γραφικά σωζόμενα τμήματα αύτης⁴. Ο J. Buchon άναφερει διτί το 1842 πού ἐπισκέφθηκε τὸ Νυκλ⁵, ὁ κεντρικός τρούλος του ναού ὑπήρχε καὶ πραγματικά, φαίνεται πώς ἐπεσε ἀργότερα, γύρω στά 1850. Ο βυζαντινός αυτός ναός στα χρόνια τῆς τουρκικῆς κατοχῆς, είχε παραμεληθεί. Μετά τὴν ἀπέλευθε-

ρωση ὅμως, ἀπό τὰ πρώτα κιόλας χρόνια οι Τεγέατες καθέλευσαν κάθε Παρασκευή τοῦ Πάσχα, στὴ γιορτὴ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, πανηγύρι. Τὸ πανηγύρι αὐτὸ έξακολούθησε νά γίνεται· ἔως καὶ το 1849. Τὸ 1850 ὁ κεντρικός τρούλος καταρρέει⁶, ὥποτε ἀρχίσε γενικά ἡ μεγάλη φθορά καὶ σταμάτησε ἡ οποία λειτουργία τοῦ ναοῦ.

Ο Ν. 'Αλεξόπουλος'⁷ ἀναφέρει πώς τοὺς ἔρευναμένους χώρους του οι χωρικοί τούς χρησιμοποιούσαν γιά σταύλο φυλαγόντας ἐκεὶ τὰ ζῶα τους. Κάπιας ἔτσι θά πρέπει νά συνεχίζονται ἡ κατάσταση στά πρώτα μεταπελευθερωτικά χρόνια.

Η Παλαιά Επισκοπή⁸ ἦταν σταυροπηγική και ἀντίκη ὄργανικά στὸ Οικουμενικό Πατριαρχεῖο, τὸ οποίο διόριζε ἀντιπροσώπους του, τούς λεγόμενους «λογοθέας», γιά νά διασημειώνονται τὰ εισόδηματα του ναού και τὰ γύρω ἀπό αὐτὸν κτήματα. Μετά τὴν ἐπανάσταση ὅμως, τὰ κτήματα γύρω ἀπό τὸ ναό τα έιχαν ὄγραψει οι Τεγέατες Γ. Χριστόπουλος, Στ. Λιμπεράκης κ.α.⁹ καὶ σταδιακά περιήλθαν τελικοὶ στὸ Τεγεατικὸ Συνδέσμο, ἀλλά μέ άγορές και ἀλλα μέ δωρεές (προκειται γιά ένα χώρο συνοικικής ἑκτάσεως 30 στρεμμάτων περίπου πού περιλαμβάνει και τὰ μεσαιωνικά τείχη).

Πρώτο μέλημα τοῦ Τεγεατικοῦ Συνδέσμου, τοῦ φιλοπρόδουσού συμματείου πού συγκροτήθηκε τὸ 1883, ἦταν νά ἀσχολήθει με τὴν ἀναδόμηση τοῦ βυζαντινοῦ ναοῦ. Ἐμπνευστής καὶ δραματιστής τῆς ιδέας αὐτῆς ὁ Ιδρυτής του καὶ πρώτος πρόεδρος Λεωνίδας Σβαλός, πού μαζὶ μὲ τὸν ταμία Γιώργο Λάγγο, μετά από ἐπίμονες καὶ ἐπίπονες προσποθείες κατάφεραν νά ύλοποιήσουν τὸ μεγα-

Δυο φωτογραφίες του βυζαντινού ναού τῆς Παλαιᾶς Επισκοπῆς Τεγέας. Πριν καὶ μετά τὴν αναστήλωση.

λύτερο μέχρι σήμερα μνημειακό έργο του Συνδέσμου.

Ο Τεγεατικός, με πρωτόκολλο που κοινοποιεί πρός τους προσδρούς όλων των χωριών της Τεγέας, παραλαμβάνει το ναό ως ιδιοκτησία του και μετά από τον καθαρισμό του ύφρω χώρου διοργανώνει τό πρώτο πανηγύρι για τό Δεκαπενταύγουστο του 1885. Παραλλήλα καλείται ἀπό τήν Αθήνα ὁ διάσπομος ἀρχιτέκτονας τής εποχής Τσίλλερ με σκοπό τήν ἀναστήλωση του ναού.

Πράγματι, ἡ ἀνακαίνιση του ναοῦ πραγματοποιείται σέ σχέδια του Τσίλλερ και τελειώνει στις 20 Νοεμβρίου του 1888.

Ἡ ἀναστήλωση καὶ στέγαση τοῦ ναοῦ ἀπό σχέδια τοῦ Τσίλλερ στά 1888

Ο Ἐρέστας Τσίλλερ (1837-1923)¹¹, ὁ Αὐστριακός ἀρχιτέκτονας που ἐδρασαν στὴν Ἑλληνικὴ πρωτεύουσα κυρίως στὸ τέλο του 19ου αἰώνα καὶ τὶς ἀρχές του 20οῦ, ἀφοῦ ἐναὶ πολὺμορφῷ ἔργῳ ποὺ συνοψίζεται σὲ ἀρχιτεκτονικὰ σχέδια γιὰ δῆμοσα κτῖρια ὅπως ἡ Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη, ἡ Ἀκαδημία, τὸ Δικαστικὸ Μέγαρο, κ.ἄ., σὲ ἀρχοντικά (οἰκια Μελά 1882, Ἰλίου Μέλαθρον - Σλήμαν 1878, Σταθότου 1895, Βουγά καὶ Κούπα 1885) καὶ ἐπαύλεις - περισσότεροι ἀπό 500 - στὴν Κηφισιά, τὸ Λαύριο, τὸ Φάληρο καὶ Πειραιά· σὲ θέατρα ὅπως τὸ Δημοτικὸ Θέατρο Ἀθηνῶν (δὲν σώζεται), τὸ Ἐθνικὸ Θέατρο τῆς Αθήνας καὶ τὰ Δημοτικὰ τῆς Πάτρας καὶ τῆς Ζακύνθου· σὲ ἔξωραιτικά ἔργα, ὅπως ἡ ρώμια ταφικὴ οἰκοδομήματα, σὲ ἀρχαιολογικὰ σχέδια καὶ σχέδια γιὰ νεοκλασικά κεραμεικά¹², διακοσμητικά καὶ ἐπίπλωτα. Τέλος, ἐκανεῖ τὰ σχέδια γιὰ ναοὺς τῶν Αθηνῶν ὅπως ἡ Ἀγία Γεωργίος Λυκαονίτου (1885), ὁ Ἀγίος Λουκᾶς Πατρώνος, ἡ Ἀγία Τριάδα τῆς ὁδοῦ Πειραιῶν (1915) τὸ ὄπιο είναι καὶ τό τελευταῖο ἐκκλησιαστικό του ἔργο.

Ἡ φήμη τοῦ διαιρητή ἀρχιτέκτονα ἀκτινοθολεῖ καὶ ἔξω ἀπό τὰ «τείχη» τῆς Αθήνας, καὶ πολλές πόλεις τῆς Πελοποννήσου τὸν καλοῦν να σχεδίασει τὸ ἔξεχον ἀρχιτεκτονικὸ μνημεῖο τους ποὺ δὲν είναι παρά ὁ ναὸς τῆς πόλης. Ἐπιλογεῖται τὰ σχέδια γιὰ τὴν ἀναστήλωση καὶ στέγαση τοῦ θυλακτοῦ ναοῦ τῆς Παλαιᾶς Ἐπισκοπῆς Τεγέας (1888) τὸ ναὸς τῆς Φανερωμένης (1890) καὶ τὸ ναὸς τῶν Εισοδίων (1893), στὸ Αἴγιο, τὸ ναὸς στὸ χωριό Βέλλο Κορινθίας καὶ Βίλλα Αττικῆς, τὸ ναὸς τοῦ Ἀγίου Ἀθα-

οῦ Θεοῦ Εἰσοῦ θ̄ος ΝΑῷ
τὸ Τεγεατικὸ Συνδέσμον.
Τιμῶμενος ἐπὶ τὰ κοινῆσαι
τῆς θεοτόκου: ἴστορήθει καὶ
διεκομήθει διὰ δαπάνης
ἀδειῶν παναπίστηκε θεοτάκης
ἀλεξοπονάων.
διὰ χειρὸς ἀλεξεριάδης τοιενθε
ἐν ἔτει ΑΜΣ. ΙΩΝΙΣ. ΑΜΦΕΔ. ΑΥΓΩΝ. 1936
χειρὶς ἀλεξεριάδης, Αθήνῃ

Ο Αγημνώ Αστεριόδης. Έπιγραφή ὥπου ἀναφέρεται ο ζωγράφος. Υπογραφή τοῦ Αστεριόδη.

νασίου (1911) στὸν Πύργο καὶ κάνει τὰ σχέδια γιὰ τὸ μαρμάρινο ἀμβωνά, τὸ τέμπιλο καὶ τὸ δεσποτικὸ βρόνο τοῦ Ἀγίου Βασιλείου, μητροπολιτικοῦ ναοῦ τῆς Τριπόλεως (1912). Ἀπὸ τὴν ἀναφορά, παραλλήλα, καὶ τὸν ἀλλον ναῶν ποὺ φιλοτείχνησε ὁ Τσίλλερ διαπιστώνουμε διὰ τὰ σχέδια καὶ ἡ ἐπιδειψύη του ναοῦ τῆς Παλαιᾶς Ἐπισκοπῆς είναι κρονολογικά ἡ πρώτη ἔργασια ἐκκλησιαστικοῦ ἔργου ποὺ ἀναλαμβάνει ἔξω ἀπό τὴν Αθήνα κι ὅτι οἱ πόλεις τῆς Πελοποννήσου ἀρκετά συχνά τὸν καλοῦν γιὰ νά ἀναλάβει τὴν ἐκτέλεση ἀρχιτεκτονικῶν ἔργων. Στὴν Αρκαδία φαινεται πώς ὁ Τσίλλερ ἀνέλαβε περισσότερα ἔργα ἀπ' ὅ.τι σὲ ἀλλούς νομούς τῆς Πελοποννήσου γιατὶ, ἐκτός ἀπὸ τὸ θυλακτό ναὸ τῆς Τεγέας ποὺ ἀπότελεσε μᾶλλον τὸ ἔρεθισμα γιὰ τὴ φήμη του στὴν περιοχὴ, ἀργότερα τὸν καλούν καὶ πάλι οἱ Τεγεάτες γιὰ νά φιλοτείχνησει αὐτή τὴ φορά τὰ σχέδια τοῦ νοοσκομείου ἡ «Εὐαγγελίστρια» στὴν πρωτεύουσα τῆς Αρκαδίας, στὴν Τρίπολη, τοῦ ὄποιου ὁ θεμέλιος λίθος τεθῆκε τὸ 1896¹³. Μετά τὸ 1900 βρίσκομε στὸν Ἀγίο Βασιλείο, τὸ μητροπολιτικό ναὸ τῆς Τριπόλεως, τὸ μαρμάρινο τέμπιλο του ναοῦ, τὸν ἀμβωνά καὶ τὸ δεσποτικὸ βρόνο νά ἔχουν γίνει μὲ σχέδια τοῦ Τσίλλερ στὰ χρόνια 1911-1912 μὲ χορηγία των ἀδελφῶν Λαζαρί.

Ἀλλά ἡς γυρίσουμε στὴν Ἐπισκοπή τῆς Τεγέας γιὰ νὰ παρακολουθήσουμε τὸ ρυθμό καὶ τὸ χρονικό τῆς ἐπισκευῆς καὶ ἀναστήλωσης τοῦ ναοῦ. Δέν γνωρίζουμε τὸ σχεδισμό τῆς ἐκκλησίας, πρὶν ἀπὸ τὴν ἀναστήλω-

ση. Στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰώνα σώζεται σχέδιο τῆς ἐποχῆς, ἀγνωστοῦ καλλιτέχνη πού τὴν σχεδίασε. Τὸ σχέδιο αὐτὸῦ ἔχει μεταφέρει λιθογραφικά ἡ μὲ τὸ μέθοδο τῆς ταιγκογραφίας ὁ Ε. Καζάνης γνωστός τότε χαράκτης - καλλιτέχνης. Στὴ φωτογραφία ποὺ δημοσιεύεται δύο καὶ εἶναι παρέμνη ἀπό ἐπιστολικὸ δελτάριο τῆς ἐποχῆς φέρει τὴν υπόγραφή του.

Από τὸ 1884 βασικὴ φροντίδα τῶν μελών τοῦ Τεγεατικοῦ είναι ἡ τελικὴ αποκατάσταση τοῦ βυζαντίνου ναοῦ. Τὰ πρακτικά ἔκεινης τῆς ἐποχῆς καὶ τῶν ἐπόμενων χρόνων μᾶς παρέχουν πληροφορίες γιὰ τὶς διάφορες προπαρασκευαστικές ἔνεργειες καὶ τὶς γενικές δαπάνες πού καταβάλλονται γιὰ τὴν ὀλοκλήρωση ἀρτῆς τῆς προσπάθειας. Έτσι τὸ 1884, γιὰ ἐργασίες καθαριστάσιας καὶ εὑπερπισμού τοῦ ναοῦ δαπανῶνται 1.028 δρχ¹⁴.

Ο ναὸς τῆς Παλαιᾶς Ἐπισκοπῆς ἡταν διακοσμημένος μὲ τοιχογραφίες, ἀγνωστοῦ ποιᾶς ἐποχῆς, ἀλλά μὲ τὶς ἐργασίες ἐπισκευῆς του χάθηκαν καὶ τὰ τελευταῖα ἰχνη τὰ οποία μητήραν είναι τὸ 1884. (Βλέπε γιὰ τὴν ὑπαρξή ἀγιογραφικῶν τοιχογραφιῶν, καὶ N. Μωραΐτη, «Ιστορία τῆς Τεγέας», 1932, σελίδα 240).

Σὲ ἑκτακτὴ σύγκληση τοῦ Συμβουλίου τῆς 9ης Αύγουστου 1887 ὁρίζεται ἡ ἐπιτροπή πού θα ἔρθει σὲ ἐπαφή μὲ «τέκτονες ἐπισπλέμονες ἡ ἐμπειροτέχνες...», μὲ σκοπὸ νά τους ἀναθέσει τὴ σύνταγμα μελέτης καὶ ἐκπόνησης σχεδιαγράμματος τῆς στέγασης καὶ τὴ μελέτη τοῦ προϋπολογισμοῦ δαπανῆς τοῦ ἔργου. Τὴν ίδια ἐποχὴ ἐγκρίνεται ἡ μετάβα-

ση τού έφορου άρχαιοτητων Γ. Λαμπάκη, στην Τεγέα, για νά έξετάσει τό ναό «ύπο άρχαιολογικήν ἄποψιν» καί νά δώσει αναφορά γιά τό ύψος τής δαπάνης τής έπισκευής τού ναού. Ή δὴ φάστη ομως τής προπαρασκευής γιά τήν έπισκευή τού ναού όλοκληρωνται μέ τήν πρόσκληση τού γνωστού άρχιτεκτονού Ε. Τσιλλέρ, ό ποιος προτείνει τήν προμηθεία διάφορων δομικών υλικών από τόν Πειραιά, όπως έλαφρολίθων, πορεσλάνης κ.λ.π., καθώς καί τή φυτογράφιση τού ναού. Τό διοικητικό συμβούλιο έγκρινε τίς προτάσεις τού άρχιτεκτονού καθώς καί τήν έκθεση προϋπολογισμού 11.285 χιλιάδων δραχμών πού υπέβαλε στό Τσιλλέρ γιά τήν επίβελψη τού ναού (5 Ιουνίου 1888, αελ. 108). Στή συνέχεια έγκρινε τή δαπάνη γιά τήν έκ νέου μετάβαση τού άρχιτεκτονού στήν Τεγέα καί τό ποσό τών 300 δραχμών γιά τούς κόπους καί τά σχεδιαγράμματα που συνέτασε.

Σέ διαχειμιστικό σημείωμα λογοδοσίας καί διασχείρισης¹ βρήκα καί τήν άμοιδη τού άρχιτεκτονού. Ο Τσιλλέρ έλαβε τελικά γιά μέν τά σχεδία του τό ποσον τών 600 δραχμών, γιά δέ τίς δύο μεταβάσεις του στήν Τεγέα καί επιστροφή στήν Αθήνα τό ποσόν τών 365 δρχ.

Από τά πρακτικά καί πάλι τής Γενικής Συνελεύσεως τού Τεγεατικού Συνδέσμου 1888-89 πληροφορούμαστε ότι γιά τήν άναστηλωση τού ναού καί τή γενική έπισκευή του οι δωρητές Μιχ. Κατσιμαλής καί Νικ. Δεικτάκης έδωσαν τό άρχικο ποσό τών 8.000 δρχ.

Στίς 14 Απριλίου 1889, ήμέρα τής Ζωδόχου Πηγής, γίνονταν τά έγκαινια τού άναστηλωμένου πλέον ναού καί άφιερωνταν τό μέν καθολικό στήν Κοιμήση τής Θεοτόκου, τό δέ έκ δεξιών μέρος τού ναού στόν Άγιο Σπυρίδωνα καί τό άστριστό στή Ζωδόχο Πηγή.

Τά πρακτικά τού Δ.Σ. τής 29 Ιανουαρίου 1895 μάς δίνουν μά σημαντική ειδήση. Ο πατράρχης Ιεροσολύμων Γεράπτωρος δωρίζει στό ναό τής Κοιμήσης τής Θεοτόκου τής Παλαιάς Επισκοπής Τεγέας «...Χρυσοκέντητο καί χρυσούφαντο έπιπλάριον μετά πολυτίμων λιθών κεκοιμημένον μέ τήν εικόνα τής Κοιμήσεως τής Θεοτόκου...».

Συμπληρωματικές έργασίες έπισκευής καί φιλοτέχνησης τού ναού στά χρόνια 1930-40

Η προσπάθεια, άμως, τής συντήρησης, έπισκευής καί έξοπλισμού γενικά συνεχίζεται.

Τό 1932 ό ναός έπισκευάζεται, γιατί είχε φθορές από τήν υγρασία, μέ τήν έπιμελεία τού μηχανικού Β.Ν. Γεωργούλη. Ας δούμε όμως τήν έπισκευή αυτή μέσα από τά πρακτικά τού Συνδέσμου στά χρόνια 1931-32.
«Μόλις έσχάτως κατά τό πρώτον 15ον Αύγουστου στο 1932 τή άξεπαινώ έπιμελεία τού μηχανικού τού Τεγ. Συνδέσμου Ν.Β. Γεωργούλη έστελέσθη ή απόξεσις από τών τοίχων τών άσβεστωμάτων καί ή επίκρισης αυτών δύο μαρμαροκονίας. Ούτως ό ναός δχι μόνον προσέλαβε στον άνωτερικών τόν άρχικον υδαταντίνον ρυθμόν, αλλά καί μεγάλη έλπις υπάρχει ότι έξεπαλισθή πλέον από τήν υγρασία, ώστε μετά τίνα χρόνον ν' άρχιση ή διά ζωγραφιών διάκοσμος αύτού».
Η τελευταία αυτή ένέργεια έπισκευής τού άσβεστωρικού τού ναού μετά τήν άναστηλωση άνοιγε τό δρόμο γιά τόν έρχομό τού Αστεριάδη. Ο Σύνδεσμος «έπιστρατεύει τόν γνωστό ζωγράφο Άγιντρα Αστεριάδην ώ άγιογραφήσεις ολόκληρο τό ναό. Η αγιογράφηση αυτή κράτησε περισσότερο από τρία χρόνια, όπως θά δούμε άναλυτικά στό έπονευ κεφαλοί.

Έδω ό θήβελα ώ άν ύπογραμμίσωσι διτή πρόσκληση από τά μέλη τού Τεγεατικού καί ή ανάθεση τών έργασιν τού ναού σε δύο άξιολογους καλλιτέχνες τής έποχής, τόν Τσιλλέρ καί τόν Αστεριάδη, δείχνει πέρα από τή σωστή άποφαση καί τόν όρθι χειρισμό τού θέματος, νά καλέσουν δηλαδή ειδικούς καί κατάλληλους άνθρωπους (κάπι τού πανίζει στήμερα από άναλογα σωματεία) δείχνει παραλλήλα τό ύψηπλο πολιτιστικό καί πνευματικό έπιπεδο τών ηγητών του Συνδέσμου αύτού.

Ο χαλκέντερος, δημιουργικούς καί άνησυχους ίδρυτης τού Συνδέσμου δέ ήσυχαίτε με τής έως τώρα έπιτευξεις καί τόν βλέπουμε νά δίνει άρχηγίες καί κατευθύνσεις καί άπο πολι νοριάς άνησυχει καί άγνωια.

Τήν ανώνυμα τού ίδρυτη τού Τεγεατικού Συνδέσμου Λεωνίδα Σβάλου γιά τή συνέχιση τής άξιοποίησης τού ναού τή μοιραζόμαστε διαβάζοντας τά πρακτικά τού διοικητικού συμβούλιου, όταν υπένθυμιζει καί παροτρύνει τά μέλη νά μήν ύπολογίσουν χρόνο καί χρήματα καί νά δώσουν μεγάλη προσοχή στή διακόσμηση καί γενικά σύ ολα τά συμπληρωματικά έργα που θά πλαισιώσουν τήν άξιοποίηση τού θυζαντινού αύτού μνημείου, πού τό παρομοιάζει μέ τό ναό της Άγιας Σφίας τής Κωνσταντινουπόλεως².

Πραγματικά οι παρανέσεις καί οι προσδοκίες του δεν διαφεύδονται. Τό 1939 παράλληλα μέ τήν τοιχογράφηση τού ναού από τόν Αστεριάδη φτιάχνεται: α) Από τόν καλλιτέχνη - μαρμαρογύλην Νίκο Σκαρή, τό μαρμάρινο τέμπλο καί διεποποιός θρόνος από άποφιν πεντελήσιο μάρμαρο καί στοιχίζει 270.000 δραχμές. β) Από τήν καλλιτέχνιδα Έλλη Βοΐα, δύο μωσαϊκά έργα (άγιογραφίες) ένσωματωμένα στό τέμπλο, πού στοιχίζουν 34.000 δρχ. γ) Από τόν γνωστό Ευλογούπητη έκκλησιαστικήν επιτάλωσών Θανάση Νομικού τά θημόθυρα τής ωραίας πύλης καί τών πλαϊνών υθρών καί στοιχίζουν 45.000 δρχ.

Τήν έπιθελψη τών έργων αύτών ανέλαβε, μέ συμβολική άμοιδη, ή άρχιτεκτόνας Ευστάθιος Στίκας ύπό τήν υψηλή έπιστασια τού άσκοπαικού, καθηγητή καί τότε προϊσταμένου τών άναστηλώσεων στό Υπουργείο Παιδείας, Αναστάσιου Ορλάνδου³. Έτσι, τό κατώφλι τής δεκαετίας τού '40 δρίσκει ολόκληρωμένο τό μεγαλύτερο μακρόπονο καί πουσιδιότερο έργο τού Συνδέσμου.

Ο ναός αύτός στήν Παλαιά Έπισκοπή τής Τεγέας σημερα δέν έχει μείνει μόνο σάν έκφραση θρησκευτικής πίστης: απόχτη συγχρόνως καί μιά άλλη διάσταση: Αύτην τού εικαστικού χώρου, άφου διάσωζει τό μεγαλύτερο μάλλον καί σημαντικότερο άγιογραφικό έργο τού Άγιντρα Αστεριάδη.

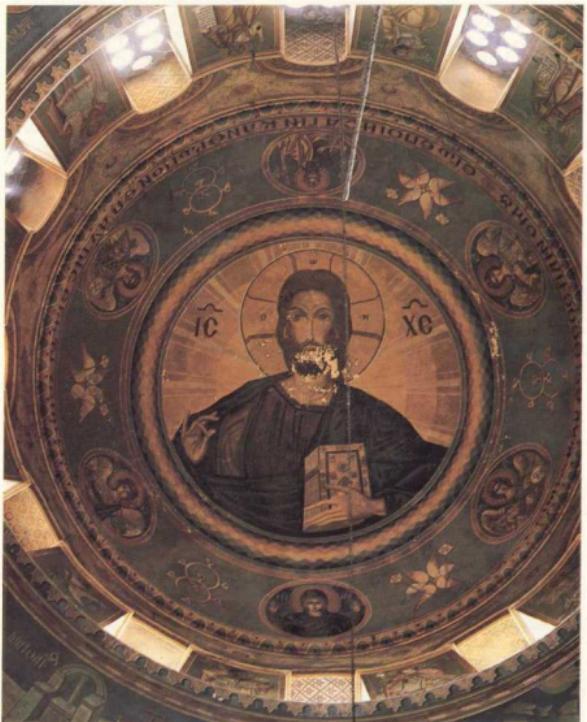
Οι τοιχογραφίες καί ή άγιογράφηση τού ναού τής Π. Επισκοπής Τεγέας από τόν Άγιντρα Αστεριάδη στά χρόνια 1936-1939

Ο Άγιντρας Αστεριάδης (1898-1977) έμφανιζεται στό προσκήνιο τής έλληνικής είκαστικής τέχνης ταυτόχρονα μέ τή στροφή τού ένδιαφέροντος τού καλλιτέχνικου κόδου πρός τή λαϊκή καί θυζαντινή παράδοση, ένω ή παραλλάσσει ο δίοις μελετά καί άντιγράφει θέματα από τήν ώς τότε παραμελημένη λαϊκή ζωγραφική καί θέματα από τό θυζαντινό πολιτισμό.

Η θητεία του προπολεμικά πάνω στήν έλληνική παράδοση αφήνει τά χάρια της πάνω στό πρωταρχικό του έργο, ένω ή πίστη του στήν τάση αύτή τόν κατατάσσει σ' έναν από τούς πρωτεργάτες τής άνθισης καί γενικότερα τής άνανεωτικής πορείας στόν τομέα τής σύγχρονης νεοελληνικής ζωγραφικής.

Τό τέμπλο όποι πεντελίσιο μάρμαρο που φιλοτέχνησε ο μαρμαρογύπτης Ν. Σκαρής. Τά δημητύρια είναι του ξυλογλύπτη Θ. Νομικού και τά ψηφιδωτά (στή φωτογραφία φαίνεται μόνο τό ενα) τής Ελ. Βοΐλα.

Ο Παντοκράτορας που έχει υποστεί σημαντικές φθορές.

Παρέα με τόν Σπύρο Βασιλείου πού τούς ένωνει, έκτος από τή φιλία, η κοινή άντιμετώπιση εικαστικών προβλημάτων, ή συμμετοχή σε κοινές καλλιτεχνικές θάμες «Τέχνη» και «Στάθμη», και κοινή παρουσίαση σέ αιθουσες έκθεσεων, είχαν ζωγραφίσει σε σκαρφαλωμένο πάνω σε σκαλασές θόλους έκκλησιών άνοικους στή χορεία έκεινων τών πρώτων «Ελλήνων ζωγράφων πού άναζητησαν τά στοιχεία τής τέχνης τους στήν πηγή πού λέγεται «Ρωμιοσύνη».

Ό Αστεριάδης και ή προσφορά του στήν τέχνη ξεπερνάει τή διάρκεια μισού αιώνα και τό πολυσχιδές και πολύμορφο έργο τού καταξωμένου καλλιτέχνη συνοικίζεται σε ένα μεγάλο δίγκο από έργα ζωγραφικής, έκδοτικό, τυπογραφικό, άγιογραφικό και τοιχογραφικό.

Μάς δίνεται ή εύκαιρια νά παρουσιάσουμε και νά δημοσιεύσουμε γιά πρώτη φορά ένα από τά οπουδιάστερα άγιογραφικά έργα πού έκανε στά πρώτα χρόνια τής καλλιτεχνικής του διαδρομής, και είναι διώσα από τά διξιολογότερά του οι τοιχογραφίες τής Παλαιάς Έπισκοπής τής Τεγέας. «Ας παρακολουθήσουμε τά στάδια τοιχογράφησης του ναού από τόν Αστεριάδη μέσα από τή λογοδοσία τού Γραμματέα τού Συνδέσμου Εύθ. Ν. Γεωργούη πού έγινε στή γενική συνέλευση τών μελών τής 16 Μαΐου 1937: «... Ή άγιογράφηση έχει άνατεθή εις τόν διακεκριμένον καλλιτέχνην κ. Αγήνωρ Αστεριάδην. Ούτος έχει φιλοτεχνήσει πολλάς καλλιτεχνικά έργασιας. Η έσωτερη έπιφανεια τού ναού έχει διαιρεθεί εις τρία τμήματα. Τό πρώτον έστοιχισεν 82 χιλιάδας δρχ., τό δεύτερον 60 και τό τρίτον τμήμα, τού διόπιον τήν άγιογράφησην ήρχισεν πρό μικρού, θά στοιχίση 145.000. Ή άγιογράφησις, πλουσιωτάτη από άποψεως άγιογραφιών και κοιμημάτων καλλιτεχνικού τύπου άναδογυν πρός τόν ρυθμόν τού ναού, έπεισε τήν έπιδοκιμασίαν τών άρμοδων και τού κοινού. Παρελείφθη ή έσωτερη έπιφανεια τών τρουλλίσκων, ή ποιά είναι άφανής εις τόν έπισκεπτήν τού ναού, τό κατώ μέρος τού τοίχου τής Πλατυτέρας καθώς και ή κάτω έπιφανεια ήπο τήν κορνίζαν ήτις περιτρέχει τόν ναόν έσωτερικών...».

Σέ άλλη συνεδρίαση (29 Μαΐου 1937) ό ίδιος θμάλητης παροτρύνει τά μέλη και τούς Τεγέατες κατοίκους τής Αθήνας αντί νά κάνουν τόν κόπο νά κατέθουν στήν Τεγέα, γιά νά λάδουν γνώση τής προσδόου τής φιλοτέχνησης και νά θαυμάσουν τίς ώραιες

τοιχογραφίες, νά επισκεψθούν τόν "Άγιο Διονύσιο τόν Ἀρεοπαγίτη, όπου έχουν φιλοτεχνήθει παρόμοια έργα, καί μάλιστα τούς υπένωμιζει διτή ή καλλιτεχνική διαμόρφωση τού πολιούχου τής Ἀθήνας στοιχίου "μυθώδη" ποσά σε σχέση με τις δαπάνες τού ναού τής "Επισκοπής". Ή πρόσδος τών έργασιών της φιλοτεχνήσης τού ναού τής "Επισκοπής προχωρεί με έντατο κρυμό καί ή άγιογράφηση τού έσωτερικού τού ναού περιλαμβάνει καί τέταρτο μέτρο, τού όποιου ή έργασια ἀρχίζει στις 12 Ιουλίου τού 1938 με χορηγίη τού Θ. Κ. Αλεξιδούλου.

"Εώς τότε ἀπό τούς ἀδελφούς Παναγιώτη καί Θεοφάνη "Αλεξόπουλους είχε διατεθεί γιά τήν τοιχογράφηση τού ναού το ποσό των 369.000 δρχ. Στόν Ἀστεριάδη δύμω, πέρα ἀπό τις τοιχογραφίες τού ναού, αναθένουν καί τήν άγιογράφηση διάτω δεσποτικῶν εἰκόνων τού τέμπλου, σέ αντικατάσταση των παλιών, πού στοιχίσαν 56.000 δρχ., ὅπως μάς πληροφορούν τά πρακτικά της συνελεύσεων τῆς 28 Μαΐου 1939 (θλ. σελ. 592)".

Γιά νά μπορέσουμε νά έκτιμασουμε σωστά καί νά κατατέωμε άναλογα τό άγιογραφικό ἀπό έργο τών τοιχογραφών τού ναού τής Π. Επισκοπής Τεγέας κρίνων σκόπιμο νά παραθέσουν ἀναλυτικά καί με χρονολογική σειρά κατάλογο του άγιογραφικού έργου τού "Άγινόρα" Ἀστεριάδη, πού θά μάς βοηθήσει νά καταλήξουμε σε ὄρισμένα συμπεράσματα.

Έκκλησίες πού άγιογράφησε ἐξ ὁλοκλήρου με τοιχογραφίες είναι: Ή Κοιμηση τής Θεοτόκου στήν Παλαιά Επισκοπή Τεγέας (1936-1939), ή "Άγια Βαρβάρα στή Θεσσαλονίκη (1939), τή Ειαδόδια τής Θεοτόκου στούς Τράχωνες Ἀπτικής (1942-43), ο νάος Μεταμορφώσεως στή Λάρισα (1949-52), τό παρεκκλήσι τού "Ναυτικού" Ίδρυματος Ἐργατών Θαλάσσης" (1952) καί τό παρεκκλήσι τού "Άγιον Βησσαρίωνος στή Λάρισα (1959-60).

Έκκλησίες τῶν ὄποιων άγιογράφησε μόνο τμῆματα είναι: Ο "Άγιος Ἀνδρέας τού Πτυχοκομείου τῆς Ἀθήνας (1938), ή "Άγια Βαρβάρα τού Ζαννείου Ὁρφανοτροφείου στόν Πειραιά (1940), ή "Άγιος Δημήτρης στό Ν. Φάληρο - τοιχογράφηση τής κόργχης τού ιερού (1948), ή "Άγια Βαρβάρα στό Δαφνί - τοιχογράφηση τής διυτικής πλευρών (1948), ή "Άγιος Βλάσιος στό Ξελδαστρό - τοιχογράφηση ἀνατολικού κλίτους σε συνεργασία με τόν Σπύρο Βασιλείου (1948), ή "Άγιος Δημήτρης

στήν Κυψέλη - τοιχογράφηση τού Παντοκράτορα τού τρούλου (1949) καί τού νάρθηκα (1952), ο "Άγιος Νικόλαος στό Βόλο - τοιχογράφηση τής κόργχης τού ιερού (1952), ο "Άγιος Νικόλαος στό Χαλάνδρι - τοιχογράφηση κεντρικών πεσσών (1956), ο "Άγιος Δημήτρης στό Σκαραμαγκά (1957), ο "Άγιος Αθανάσιος στή Ρίζες Τεγέας (1957-58) καί ο "Άγιος Δημήτρης στό Στάδιο (1968-69). (Έχουν παραλείψει τίς ἔκκλησίες στήν οποίες σχεδιάσθησαν ψηφιδώτα καί φιλοτεχνήσθησαν φορητές εἰκόνες καί εικόνες τέμπλων).

Από τήν παράσθετο τῶν στοιχείων αὐτῶν διγάνουν τά ἔξης συμπεράσματα: Ή ἔκκλησία τής Κοιμησης τής Θεοτόκου είναι χρονολογικά (1936) ή πρώτη ἔκκλησία τής όποιας ἀναλαμβάνει νά τοιχογραφήσει ὀλόκληρον τόν έσωτερικο διάσκοπο καί είναι ή ἀρχιτόπερη (βυζαντινή, 10ος αιώνας).

Η φιλοτεχνηση αὐτής τῆς ἔκκλησίας κράπτει περισσότερο χρόνο ἀπό ὅλες τής ἀλλας (περισσότερο ἀπό τρία χρόνια) προβάδισμα πού μόνο νά σημάνει τής Μεταμορφώσεως στή Λάρισα (1949-52) (στήν πόλη πού γεννήθηκε) ἀργότερα συναγωνίζεται· καί είναι ή πρώτη ἔκκλησία πού φιλοτεχνεῖ στήν Πελοπόννησο καί στήν Αρκαδία.

Μιά ἀλλή ἔκκλησία πού βρίσκουμε στήν Πελοπόννησο, τόν "Άγιο Βλάσιο στό Ξελδαστρό, δὲν τήν φιλοτεχνεῖ μόνος του ἀλλά παρέν με ἓν κόμα μεγάλο ζωγράφο, τό φίλο του Σπύρου Βασιλείου.

Τώρα στήν Αρκαδία, ἔκτος ἀπό τό ναο τής Επισκοπής τής Τεγέας βρίσκουμε ἀργότερα νά φιλοτεχνεῖ τμῆματα τῶν ἔκκλησίων τού "Άγιον Αθανασίου στή Ρίζες Τεγέας (1957-58) καί τό "Άγιο Δημήτριο στό Στάδιο Τεγέας (1968-69). Οι ἔκκλησίες αὐτές ἀνήκουν στά γειτονικά χωριά πού συνορεύουν με τήν Π. Επισκοπή καί η τύχη νά φιλοτεχνήσουν ἀπό τόν Ἀστεριάδη ὀφείλεται κατ' ἀρχήν στή φήμη καί τήν ἀντισύνδολη που είχε τό έργο του στή γειτονική περιοχή καί ώς ἐκ τούτου στή διάθεση καί τό πνεύμα ἀνταγωνισμού καί ἀντιτίλαις τῶν γειτονικών χωριών νά μήν υστερούν οι ἔκκλησίες τους καί πολι ἀπό εκείνη τής Π. Επισκοπής. Ο "Άστεριάδης, πού είχε μελετήσεις ιδιαίτερα τή λαϊκή καί βυζαντινή παράσταση, δανεισθήκε πολλές φορές στοιχεία ἀπό αὐτήν προσαρμόζοντάς τούς διμούς στο έργο του μέντελών προσωπικού ύφους. Τό ίδιο συνέβη καί στήν ιστόρηση τού βυζαντι-

νού ναού τής "Επισκοπής. Ήδω ὁ καλλιτέχνης γίνεται άγιογράφος πού ἐνώ είναι ὑποχρεωμένος νά τηρήσει πιστά τούς εἰκονογραφικούς κύκλους τής άγιογραφίας καί τους τυπικούς κανόνες τής άγιογραφικής τέχνης, κατορθώνει μέσα ἀπό αὐτούς νά μάς δέσωνται είναι ρωμαϊκό μνημειακό έργο στό οποίο ή ζωγραφική του μάς μεταδίδει το νόημα τής βυζαντινής τέχνης φιλτραρισμένο μέσα ἀπό τή φρεσκάδα τής νεοελληνικής ζωγραφικής.

Στήν άριστερή πλευρά τού τοιχού τής εισόδου τού βυζαντινού ναού ἡ

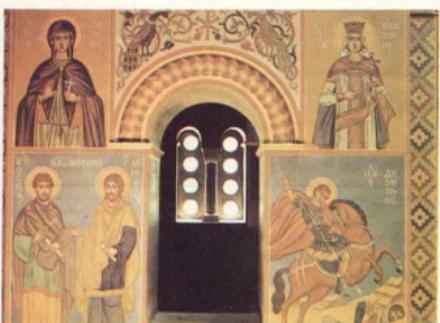
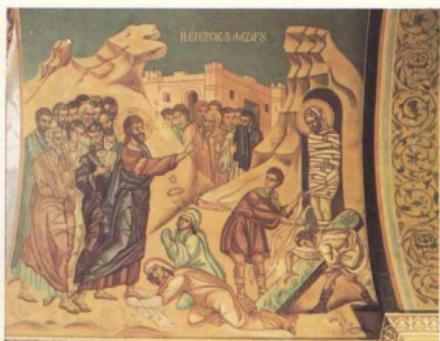
επιγραφή μάς πληροφορεί ὅτι "Ο Θεός καί ιερός ούτος ναός τού Τεγεατικού Συνδέσμου, τιμώμενος ἐπί τή Κοιμηση τής Θεοτόκου, Ιστορήθη καί διεκοσμήθη δια δαπάνης τῶν ἀδελφών Παναγιώτου καί Θεοφάνους Αλεξόπουλου, διά χειρός Α'. Αστεριάδου, ζωγράφου, ἐν ἔτει 1936 Ιουνίου - 1939 Αύγουστου".

Η παρουσίαση τῶν τοιχογραφιών τής Αστεριάδη, πού ἔγιναν με τή μέθοδο τής Επροσδιός (όχι φρέσκο) καί δημοσιεύονται σ' αὐτό το τεύχος γιά πρώτη φορά σάν ένδητη, θά ἀκολουθήσει τή σειρά τῶν εικονογραφικών κύκλων¹⁰ τής άγιογραφίας, στά περιθώρια πού μάς ἐπιτρέπει ὁ χώρος αὐτός.

Α) Τοιχογραφίες δογματικού κύκλου: α) Παντοκράτορας τού κεντρικού θόλου. Μέ τό άριστερό χέρι κρατάει τό Εύαγγελιο καί μέ τό δεξιό εύλογει, ἐνώ περιστοιχίζεται ἀπό ούρανία ἀκολουθία. Τό θρόνο τού Κυρίου τόν ποιοθαστούν οι τέσσερις Ευαγγελιστές ζωγραφισμένοι στά σφαιρικά τρίγωνα. Η συμβολική αὐτή παράσταση τής παντοδιναιμίας τού Χριστού είναι ή απόθεωση τής σύλληψης τής βυζαντινής τέχνης.

β) Πλατατέρα. Στήν κεντρική κόγχη τού ιερού ἀπεικονίζεται ή θεοτόκος ώς δεομένη (Πλατατέρα) καί δρεφοκρατούσα μαζί.

β) Τοιχογραφίες λειτουργικού κύκλου: Οι τοιχογραφίες αὐτές ἔκτιστονται μέσα στό χώρο τού ιερού καί πάνω ἀπό τό χώρο τού ιερού θήματος. Ήτοι, α) στό τόξο πού ἐνώνει τόν κεντρικό τρούλο μέ τήν άμιδα τής κόργχης τού ιερού ὑπάρχει ή "Ανάληψη τού Χριστού, β) κάτω ἀπό τήν άμιδα τής Πλατατέρας εἰκονίζονται οι ιεράρχες καί η θεία λειτουργία, γ) στήν πρόθεση εἰκονίζεται ο Χριστός τών ζέξερχεται τού μηνημάτου μέ τό σταυρικό σύμβολο (συμβολισμός τής άκρας ταπείνωσης), δ) στό διακονικό καί ε) στά πλάγια τής ορόφης στήν άριστερά πλευρά τού

Αγιογραφήσεις του Αγίνορα Αστεριάδη στό ναό της Παλαιάς Επισκοπής Τεγέας.

ναού, στό σημείο πού ένωνται μέτοιοι θέματα, υπάρχουν τοιχογραφίες της Αναστάσεως καί της Μεταφορώσεως.

Γ) Τοιχογραφίες έρωταστικού κύκλου: Στήγη κατηγορία αυτή άνηκουν οι εικονογραφήσεις του νάρθηκα και τού κυρίων ναού και περιλαμβάνουν: Στό θάνθρακα στό πάνω μέρος της κεντρικής εισόδου δεσπόζει ή τοιχογραφία της Κοιμήσης της Θεοτόκου. Στόν κυρίων ναό, το Δωδεκάπτορο, δηλαδή οι δεσποτικές γιορτές — Γέννηση, Σταύρωση, Ανάσταση του Χριστού — και σκηνές από τη ζωή και τά θαύματα του Χριστού όπως, «Η Εγέρσης του Λαζάρου», «Η Λιμνητικής της Τιβεριάδος», «Η Βαιοφρούρος» κ.ά., και σκηνές από τα πάθη, «ὁ Μυστικός Δεῖπνος», «Ο Νιπτήρ» κ.ά.

Στην είσοδο στό κάτω μέρος των τοιχών του κυρίων ναού είναι ζωγραφισμένοι όλοιών μοι οι μάρτυρες και οι ὁσιοί.

Στη δεξιά πλευρά τού τοιχού, ὁ Ἀγιος Γεώργιος ἐφίππος, ὁ Ἀγιος Κωνσταντίνος και ἡ Ἁγία Ἐλένη, στήν κάτω σειρά, πάνω οι Ἀγιοι Πέτρος και Παύλος.

Στην ὄπενταρά άστρηπτη πλευρά τού τοιχού, κάτω, ἔχουμε τὸν Ἀγιο Δημήτριο ἐφίππο και τοὺς Ἀγίους Ἀναργύρους (Κοσμό και Δαμιανό), ἐνώ στό πάνω μέρος ἡ Ἁγία Μαρίνα και ἡ Ἁγία Αικατερίνη.

Οι ἀλλεπάλληλες αὐτές εἰκόνες τῶν ἀγιογραφικῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Ἀστεριάδη ἀν καλύπτουν διαφορετικές ἐπιφανεῖς τοιχού εἶναι σφραγισμένες μεταξύ τους λέξ και πρόκειται γιά μιά ἐνιαία τοιχογραφία. «Ἄν καὶ οἰσθητήκαν σὲ διαφορετικούς χρόνους καὶ περιέχουν διαφορετικές σκηνές καὶ ἐπεισόδια εικονογραφίας, ἔχουν μιά ἀλληλεξάρτηση καὶ είναι συνδεδέμενες σὲ μιᾶ ἀρμονική σύνθεση λέξ και πρόκειται γιά μιά μόνο ἔργο.

Καθώς εισέρχεσαι στό ναό, σέ προειδομάσουν, γιά νά ακολουθήσει μετά μια ἀνάπτυξη καὶ μιά τέτοια προειδομάσια χαλάρωση, ώστε διατηνείται στό κέντρο τού ναού και σοῦ ἀποκαλύπτεται ὁ κεντρικός τρούλος, ἔκει τα ποδιά λυγίζουν ἀπό τό βάρος τού σώματος ἐνώ ἡ ψυχή ἀνάλαφρη κατευθύνεται πρός τά ἀνω και μεταριστώνται σέ προσευχή πηγαίνοντας νά συναντήσει τό ιερό, τό ἀδυτο, γιά τάς ἀποκαλυφθεῖ ἡ μεγάλη ἀλήθεια¹¹.

Ο ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στήν Ἐπισκοπή της Τεγέας δέν είναι απλώς μιά ἐκκλησία τυποποιη-

μένης λατρείας. Είναι ἐνα χριστιανικό ἀρχιεκτονικό μνημείο πού πάνω του στό διάβα τού χρόνου συμπυκνώθηκαν τρεῖς μεγάλες ιστορικές περιόδους τού ἀλληλούχου πολιτισμού. Πράγματι, στό ναό αὐτό με μαρμάρινο ύλικό τού ἀρχαίου θεάτρου, στριμωγμένο ἀπό τις πότερες τῆς θυζαντίνης ναοδημίας, συγκατοίκη εδελφωμένα τό πνεύμα τού ἀρχαίου και τού θυζαντίνου κόσμου.

Ἐνώ με ἀνανεωμένους τούς «ἀρμούς» ἀπό τήν Αναστήση τού ἀπό τόν Τσιλέρ στήν περίοδο τού κλασικισμού και ἀγιογραφικά ιστορημένους στής ἀρχές τού αιώνα μας ἀπό τόν Ἀστεριάδη, ἀξιό πρωταμπάστορα τῆς Ρωμαιούσης, συνεχίζει νά ἐκπέμπει τό μήνυμα τῆς θυζαντίνης τέχνης μέσα από την ἀκτινοβολία τού νεοελληνικού πολιτισμού.

Σημειώσεις - Βιβλιογραφία

1. Από τον 5ο αιώνα η Τεγέα είναι ἔδρα Ἐπισκόπου. Ἀπό ἐπηργατικού που θρέψηκε στα 1910 στό χώρο τής ἐκκλησίας τού Ἀγ. Ἰωάννη τού Προβατίνου και τοις της πράξεις τῆς Δ'. Οἰκουμενική Συνόδου (451 μ.Χ) στήν οποία είλαβε μέρος γνωρίζουμε τόν Δεφέλιο με τό μόνο γνωστό Ἐπίσκοπο της πόλεως τής Τεγέας Νυκλίου.

2. Γιά τη μετονομασία από Τεγέα σε Ἀμύκλη ή Νυκλί δι γνωρίζουμε πότε ὀρθίων έγινε. Πρέπει νά ἔγινε σπαδικά μετά της ολιβικῆς ἐποίκησης στής ἀρχής από τοποσεις και ὀργήρευσαν μετρικοί οἰκισμοί. Στο χρονικό τού Μυρεών διαφέρεται συχνάτος τό Νυκλί (BL. στίχους 1715, 1752, 2027, 3332, 4878, 5147, 6711 κ.ά). Ἐκδ. Καλονόρου.

3. Στήγη τελεταία αὐτή περιόδου πριν από τήν τουρκική κατούση τού Νυκλί ή Αμύκλη καταστρέψεται από τόν νέο δεσπότη τού Μυστρά Ασσάν και οι κάτοικοι μετοικούν στό πλησιεστέρη ύμητρο ισχυρού τείχου και γίνεται ἡ νέα πόλη «Μουχλή». Ετοί, τό τοπωνύμιο Νυκλί έδιαρεσανται και τή θέση του παίρνει η Πολαΐδη «Ἐπισκόπη».

4. Αύτο πιστοποιήσαν ἔρευνες τῆς Γαλλικῆς Αρχαιολογικῆς Σχολής πού ἔγιναν πράτα τό 1888-89 και δρόπτερα από τόν René Vallios τό 1926.

5. Βλέπε και Γ. Σωτηρίου, Χριστιανική και Βυζαντίνη Αρχαιολογία, τομ. Α', 1942, σελ. 418.

6. Βλέπε και Α. Ορλάνδο, «Παλαιοχριστιανικά και βυζαντίνα μνημεία Τεγέας - Νυκλί», Α.Β.Μ.Ε. τόμ. Β', 1973, σελ. 141-162.

7. Βλέπε και Α. Ορλάνδο, Α.Β.Μ.Ε., τόμ. Α', 1935, σελ. 146, τον δημόσιες πρώτα τήν ἀπότιτηση και κατεμέτρηση τού νοού.

8. Βλέπε, Εργασία Σπουδών της Πελοποννήσου, ΙΙ, Ράφις 1833, σελ. 84.

9. Βλέπε: La Grèce Continentale et la Moree, Ράφις 1843, σελ. 420.

10. Φαίνεται διτή στήγης τῆς κατάρρευσης τού νοού ἐπάνω ἐπάνω τήν ἐγκατάλειμη, βοηθός και κάποιος αειώνιος πού ἔγινε στό μέσο τού 19ου αιώνα (1850).

11. Βλέπε Ν. Αλεξόπουλο, Ιστορία τῶν μεωβανικῶν πολεών της Πελοποννήσου, 1951, σελ. 89.

12. Βλέπε και Ν. Μωράϊτη, Ιστορία τῆς Τεγέας, 1932, σελ. 702.

13. Βλέπε και Δ. Παπαστάμου, Τσιλέρ, 1973 (Ἐκδόσια Υπουργείου Πολιτισμού). Ο Ernst Ziller ἥλθε στήν Ἐλλάδα τό 1861 γιά να ἐποποιή-

σε τά σχέδια τού Χάνσεν γιά τήν Ακαδημία και μένει ὀριστικά. Παντρεύτηκε Ἐλλήνινα και πέθανε στήν Ἐλλάδα πού τόσο ἀγάπησε ὅμηρον τού: ἔνα μεγάλο αρχιεκτονικό ἔργο. Στή βιβλιογραφία τό μικρό ονόμα τού Τσιλέρ συναντίται ἀλλες φορές σαν Ερέστος (Ἐγνική προελέυση) και μάλιστα σαν Πάουλος.

14. Βλέπε και Ν. Γρηγοράκη, Τα ἀκροκέραμα και ὄλα νεοκλασικά κεραμομηρύγματα, 1981.

15. Βλέπε και Δ. Αθανασιάδη, «Τά πρώτα νοοκεμεία τῆς Τριπολεώς», - Αρκαδίκος τύπος» φ. 374, 7 Οκτωβρίου 1951.

16. Βλέπε και Δ. Αθανασιάδη, «Αρκαδίκος τύπος» φ. 384 και 385, Ιανουάριος τού 1952.

17. Βλέπε λεπτομέρειες και ἔβδομοντο στά Πρακτικά τού Διοικ. Συμβουλ. τού Συνδέσμου της 7 Μαΐου 1889 (σελ. 110-112).

18. Βλέπε Πρακτικά Διοικητικού Συμβουλίου Τεγέατον Συνδέσμου (1883-1904), σελ. 270. Πράξη 1, Αύγουστον 1904.

19. Βλέπε Πρακτικά Γενικής Τακτικής Συνελεύσεως, 28 Μαΐου 1939, σελ. 591-592.

20. Βλέπε και Γ. Σωτηρίου, «Τέλοινοι εικονογραφικοί κύκλοι τού θυζαντίνου ναού», περιοδικό Νέα Εστία, 1955, σελ. 406-415.

21. Βλέπε και Μάρινο Καλλιγά, Η αισθητική τού χώρου τῆς Ἑλληνικῆς ἐκκλησίας στό Μεσαίωνα, 1946.

— Οι φωτογραφίες τού ἀρέβου αὐτού είναι ἀπό τό χρέος τού συγγραφέα.

— Οι ἔγχρωμες διαφάνειες τῶν τοιχογραφιῶν τού ναού ἔγιναν επί τού φωτογράφου Κώστα Παπακωνσταντίνου.

— Εύχαριτο τόν Τεγέατον Σύνδεσμον και ιδιοτέρα την ειδική γραμματεία κυρία Αννα Μαλλίρη γιά τήν πρόβλημα διάσεση στοιχείων ἀπό τό χρέος τού Συνδέσμου, χρήση πηγή ποιανών λεπτομέρειων πού συμπληρώνουν τήν συντάξη τῆς μελέτης αὐτής.

The Byzantine Church of the Old Episcopate at Tegea: Building Restoration and Wallpainting Decoration

In the 6th century AD, Amyklis is a small settlement located in the area of ancient Tegea, but nevertheless a fortified village and the episcopate of the district.

The original拜占庭 church of the village had been erected on the ancient theater of Tegea (roman phase: 146-330 AD). In the nineteenth century and according to contemporary travellers the church lied in ruins. In 1888, however, the architect Ziller was commissioned with the execution of the plans for the restoration of the church, the first project he undertook outside the Greek capital. In 1932 the decoration of the church with wall paintings started, after a new restoration of the building. This challenging work was undertaken by Agenor Asteriades and it represents the major artistic product of the painter's career. Asteriades had a perfect knowledge of the folk and拜占庭 tradition, therefore, both the repertoire and style he employed for the wallpaintings originate from this dual source.